

A PUBLICISTA GAÁL GÁBOR

Gaál Gábor modern irodalmunk nagy szerkesztőegyéniségei közé tartozik. Szüverén szerkesztő volt, akár Osvát Ernő, hivatását a redakcióban találta meg, életművének legjelentősebb része a Korunk évfolyamaiban öltött alakot. Minden egyéb műve valójában csak ráadás. Kritikái a szerkesztőmunka sodrában születtek; közéleti és művészi eszméiért hadakozott bennük. Publicisztikája pedig a Korunk szerkesztői gondozásának előgyakorlata. Hogy milyen érdekes előgyakorlat, azt e publicisztikai írások gyűjteménye mutatja meg. Ez a gyűjtemény a romániai magyar irodalom klasszikusainak sorozatában jelent meg, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál, Gaál Gábor válogatott írásainak második köteteként.

E cikkek és eszmefuttatások legnagyobb része a húszas években keletkezett és jelent meg a bécsi magyar emigráció lapjaiban, illetve a kolozsvári Keleti Ujság, Ellenzék és Uj Kelet című napilapok hasábjain. 1931 után Gaál Gábor energiáit a Korunk szerkesztése foglalta le, ebből az évtizedből ezért csak néhány cikket olvashatunk. A húszas éveknek azonban meglehetősen széles panorámája bontakozik ki Gaál írásaiból; egy átlagon felül tájékozott, minden iránt érdeklődő publicistával ismerkedünk. Gaál vezércikkei vagy tárcái sorra foglalkoznak az első világháború utáni évtized történelmi jelentőségű eseményeivel, mozgalmával és problémáival. Ha politikáról ír, az európai fasizmusok természetéről, Amerika megnövekedett világhatalmi szerepéről, a gazdasági válságról vagy a következő háború fenyegetéseiről ad azóta igazolt gondolatokat. De érdeklő a technika (kitűnő cikket írt a technocrácia problémáiról), a repülés, a sarkkutató, a sport, a dzsessz, a reklám és a divat is. Cikkek egész sorában vet számot a művészeti élet új jelenségeivel: a művészet üzlettelé válásával, az alkotás „eldologiasodásával”, az „irodalmi ipar” szociológusjával. Figyelemre méltó megállapításokat tesz a technikai haladás révén létrejött új művészeti ágak: a film, a rádiós műfajok, a fotóművészet esztétikai és funkcionális problémáiról. Emigrációja idején néhány hónapig Berlinben, Korda Sándor munkatársai között dolgozott, ekkor ismerkedett meg a filmművészet törekvéseivel és lehetőségeivel. Gaál Gábor személyes vonzalommal fordult a „technikai” művészetekhez; egyik írásában például a rádió szerepét latolgatja a művészet új formáinak megteremtésében, a rádióműsor kritikájának bevezetését kezdeményezi. Ugyanilyen érdeklődéssel figyeli a képzőművészetek modern irányzatait, különösen a Bauhaus törekvéseit, így Moholy-Nagy László németországi munkásságát is. És amilyen figyelemmel ismerteti az évtized mozgalmait és vállalkozásait, éppoly érdeklődéssel foglalkozik a kor címszereplőivel és kulcsfiguráival. Lássunk egy rövid névsort azokról, akikről Gaál Gábornak ma is helytálló mondanivalója van: Briand és Kellogg, Einstein és Spengler, Freud és Lévy-Bruhl, Thomas Mann és Paul Valéry, Chaplin és Josephine Baker, Lindbergh és Nobile, Ivar Kreuger és Sir Basil Zaharov — vagyis politikusok, tudósok, írók, művészek, utazók és milliomosok. Gaál Gábor publicisztikájának gyűjteményét az évtized egyfajta kritikái „who's who”-jaként is lehet forgatni.

Gaál Gábor írásai egy korszaknak tartanak tükröt. A publicista újságokból és könyvekből tájékozódott ugyan (cikkeinek nagy részét valamely külföldi lapra való hivatkozással kezdte), mégis a kor sűrűjében élt; igaz, a kolozsvári kávéházakban és szerkesztőségekben a legtájékozottabb lapokat és folyóiratokat találta meg. Az évtized hivatott krónikásának érezte magát. „Utód — írja egy személyes hangvételű cikkében —, ki e papírok fölé borulsz, ezt a pár sort Néked üzenem, aki az után kutatsz, hogy mi volt velünk, amíg éltünk ezekben a napokban itt, 1930-ban. Nagyon rövid leszek és tárgyilagos. Nyugodtan ide figyelhetsz, nem vezetlek félre, nem befolyásol semmi. Azt mondom el, ami tényleg érdekel... Itt éltem, és tényleg ez történt velünk.” S persze nemcsak a húszas évek nemzetközi krónikáját írja, hanem az erdélyi magyar kisebbségét, a kolozsvári kulturális életét is. Erdély szociális helyzete, gazdasági problémái éppúgy Gaál érdeklődési körébe vágnak, mint a kolozsvári redakciókban folyó viták.

A széles körű tájékozódás azonban egyetlen nagy élményt és mondanivalót igyekezett megértetni s kifejezésre juttatni. Azt, hogy a világ arca a háború szenvedésében, megrázkódtatásaiban megváltozott, s hogy az ember nem nézheti tétlenül ezt a változást: magának is meg kell változnia. Gaál Gábor jól tudta, hogy a háború megváltoztatta a történelem menetét, átformálta a gazdasági, politikai és kulturális életet. „A demokrácia azon formái és tartalmai — fejté ki *A mi mai világképünk* című írásában —, melyek a mai politikai cselekvés és elgondolás normáit érintik és kavarják, ugyanúgy a vasnak, vérnek és bombának amaz apokalipszise által deter-

minálódttak, mint mindazok az egyéni és társadalmi életformák, mozgalmak és világnézetek, melyek az elmúlt tíz esztendő tiz keresztül-kasul nyugtalanították. Viszont az elmúlt tíz évnek nincs kulturális vagy civilizatorikus eseménye, tünete vagy vívmánya, mind a köz, mind az egyén életében, mely gyökerei színét, magyarázatát és értelmét ne abban az elváltozott tudatban bírná, mely a világháború roppant élménye következtében maga is újjá szerveződött, új tartalmakkal telt meg és új kategóriákkal dolgozott. A világ nagy elváltozása mentén maga a tudat is elváltozott."

A változás irányát Gaál Gábor abban látja, hogy a tizenkilencedik századhoz viszonyítva nyíltabban érvényesülnek a gazdasági törvényszerűségek; a világ mintegy áttekinthetőbb struktúrákban jelenik meg az ember előtt. Ez azt is jelenti ugyanakkor, hogy az embernek racionalista módon kell vizsgálnia, elemeznie és értékelnie a változó világ jelenségeit. Vagyis Gaál a racionának, a józan észnek elkötelezett gondolkodó pozíciójából tekinti át a húszas évek eseményeit. Emberi alkatának eredendő józansága mellett bizonyára része van ebben a kor tárgyilagos és racionalista törekvéseinek is: a természettudományos gondolkodás elterjedése, a Neue Sachlichkeit tárgyiassága, az anyagszerű és funkcionális formákban szervezett művészet, az ökonomiai racionalizmus alakította ki a kolozsvári publicista világképét és kritikai szellemét. Gaál racionalizmusának különleges szerep jutott a romániai magyarság gondolkodásában és irodalmi életében. Még a Korunk marxista fordulata előtt (amely ugyancsak az ő műve volt) ő képviselte a kritikai józanság, a mítoszokban való kételkedés szellemét. Nem volt nála szenvedélyesebb és ironikusabb bírálója annak a magyar provincializmusnak, amely romantikába menekült a valóság kérdései elől; senki sem ostromozta több indulattal e romantika bajnokait, ahogy maga a közíró nevezte őket: „a nagygerjedésű magyar meddőket.” (Ez a kritikai szenvedély különben általános volt a korabeli magyar szellemi élet elitjénél, más világnézeti szférákban ezt képviselte Móricz, Illyés vagy Németh László is!)

A racionalista gondolkodás mindenképpen Gaál Gábor jelentős vívmánya marad. Elsősorban a múlt század romantikus idealista közgondolkodása ellen küzd. Gyakran mutat rá a gazdasági szükségszerűségek történelmet, erkölcsöt és gondolkodást determináló hatására. „Az emberi akaraterőnek — írja egy helyen — a természet gazdaságosságára kell irányulnia. Az ember gondolkodásának tehát nem a múlt felé kell fordulnia, hanem kizárólagosan az élő, közvetlen élet felé, amely ilyen retentó mértékben nő szemünk láttára. Egyre többen és többen leszünk mindig és mindenfele. Ebben az arányban viszont nem nő a föld. Elemi szükségleteink azonban ma is és tegnap is ugyanazok. A mai ember gondolkodását mindenképp kell, hogy a gazdálkodás, az ökonomia vezesse. Épp az, amit apánk ajkáról megbélyegezve hallottunk: a »materializmus«.” A jelentéktelennek tetsző ökonomiai tényeket éppen ezért fontosabbnak érzi, mint a történelem látványosságait. „Azt hiszem — írja —, hogy sok esetben (ha nem is a legtöbben!) a jelentéktelenségek élete sokkal fontosabb utalás a történelemre, mint az úgynevezett nagy dolgoké. Én például azt a hírt, amelyeket egyik lap közgazdasági rovatában olvastam, hogy a férficipő-fogyasztás az utolsó esztendőkből az eddigi fogyasztás maximumának egyharmadával csökkent, sokkal történelmibbnek érzem, mint Amanullah afganisztáni uralkodó berlini látogatását...” Nem véletlen ezek után, hogy Gaál Gábor óriási fontosságot tulajdonít a természettudományos haladásnak és a technikai civilizációnak. Sőt a politikai élet racionalista megszervezésének programját is meghirdeti, s ezen a ponton már szembe kell állítania egymással a polgári és a szocialista politikát. 1927-ben írott, *A járadt választó* című írásában fejti ki azt, hogy az állami politikát nem vágyaknak és elképzeléseknek, hanem szükségszerűségeknek és lehetőségeknek kell megszabniuk. E felismerés mondat vele bíráló szavakat a Közép-Európában honos polgári politikáról. „A polgári politika cselekvési programjai — írja — még mindig ad hoc készülnek, s egy elavult társadalmi ideológia felfogása szerint ugyanazzal a lazasággal, ahogy ez hosszú századok előtt még lehetséges volt. Holott az idő és célkitűzései minden téren másképp dolgoznak. Egzaktabban és tudományosan főleg. Tudományosan azért is, hogy az események lehetőleg biztosítva legyenek.” A szocialista politikát pedig éppen ennek módszerességében és egzakt tudományosságában (amin természetesen a klasszikusok által kidolgozott módszert értjük, s nem a sztálinista idők gyakorlatát) állította szembe a polgári államvezetéssel. „A mai polgári politika egyik pártja sem tanult a szocializmus intésén — jelenti ki. — Egyik polgári párt sem tanulta meg, hogy a politika nem a romantikus cselekvések sorába tartozik, hanem egy egzakt tudomány alkalmazása, illetve diagnosztizálás és terápia, mint minden igazi emberi mesterség és tan, mely az emberhez méltó.”

Ugyanez a racionalizmus és tárgyszerűség jelentkezik Gaál Gábor művészeti elveiben. Berlini emigrációja idején közeli kapcsolatba került a „Neue Sachlichkeit” törekvéseivel, jól ismerte a Bauhaus mozgalomának művészeti elveit, maga is az

anyagszerűség és a funkcionalizmus mellett tett hitet. „A század, a huszadik, legjellemzőbb vonása az, hogy felszabadította az anyagokat. Rájött, hogy az anyagnak a mi gondolkodásunktól független élete és törvényszerűségei vannak, melyeknek engedelmes akceptálása az ember haszna. A huszadik századról tehát, ha röviden meg akarjuk különböztetni a többitől, azt kell mondanunk: a tiszta, önmagát jelentő, idegen értelemeket nem viselő anyagok aktív alkotó kora. Az önmagát adó, saját törvényei szerint alakuló és alakított technika, építészet, irodalom, film, tudomány korát éljük.” Gaál Gábor esztétikai elvei tehát a „Neue Sachlichkeit” eszményeit követik. A kolozsvári író elveti az expresszionizmust, noha ez az irányzat általánosan hatott a hazai baloldalon és az emigrációban, és az „új tárgyiasságra” szavaz. „Az új mozgalom — írja erről — hadat üzen az expresszionizmus tárgyiasság nélküli víziói, örökös pszichózisai s világnézeti spiritizálásai ellen. Az új mozgalom vissza akarja téríteni a művészeteket a valósághoz. Valódi és igaz akar lenni.” S később még ezt is hozzáfűzi ehhez: „az egyszerűség és az őszinteség erkölcsi követeléselei meghatározó elemekként szerepelnek benne.” Vagyis a tárgyilagos művészet racionalizmusát és etikus igényét hangsúlyozza.

Említettük az előbb, hogy Gaál Gábor milyen fontosnak érezte az egzakt módon gondolkodó, racionalista stílusú politikát. Ezeket az elveit azonban — miként a művészetéről vallott nézeteiben is — kiegészítette az erkölcsiség követelményeivel. Nem a rideg államreazon szempontjából gondolkodott, nem engedett a modern macchia-vezzizmus csábításainak. Gaál Gábor moralista módjára gondolkodott, humánus igényességgel közeledett korának jelenségeihez. A világháború szenvedései és a forradalmak nagy közösségi élményei őt is az emberek testvériségének tudatára nevelték; s amellett racionalista, sőt kissé doktrinér egyéniségében is volt valami a szív emberének tulajdonságaiból. Vonzódott a közösséghez, szövetséget keresett, részvétet érzett a szenvedők iránt, és szenvedélyesen vállalta az emberi szolidaritást. Racionalista hajlama éppen ezért nem fogadhatta el azokat a társadalmi struktúrákat, melyek pusztán a józan ész, a rideg számítás követik, s mit sem törődnek a humanizmus és az erkölcs kívánságaival. Gaál Gábor abban is Marx követője volt, hogy az emberi értékeket és emberi kapcsolatokat fontosabbnak tartotta, mint a technikai fejlődés absztrakt logikáját. „Az ember valóságos szellemi gazdagsága teljes mértékben valóságos kapcsolatainak gazdaságától függ” — írta Marx; ennek a humanisztikus igazságnak a jelentőségét Gaál Gábor is belátta, midőn vitába szállt azokkal az irányzatokkal, melyek az embert s az emberi kapcsolatokat nem a struktúra céljának, hanem pusztán egyik gépi elemének tekintették. A modern ipari társadalom két típusát kellett bírálóatának körébe vonnia: az amerikaiit és a németet. Amerika gazdasági haladását, technikai racionalizmusát nagyra becsülte Gaál, de annál hevesebben tiltakozott az ember géppé való lefokozása ellen. A húszas évek német társadalmának tárgyilagosságát is értékelte, ám annál jobban bírálta a poroszfegyelmet, az „alattvaló” rideg életrendjét és a munka megszervezésében jelentkező eldologiasodást. A *rend és a gép városa* című 1923-as írásában éles szavakkal bélyegzi meg a berlini német életformát, az embereken eluralkodó „Verdinglichung”-ot. A tartalmas emberi kapcsolatokat kéri számon a zárt állampolgári feyelemben élő németeken. S végül olyan látomást fogalmaz meg, melyet sajnos a történelem igazolt. „Elképzelhető — mondja —, hogy egy napon ebben a városban senki se fogja kinyitni az ajkát. Senki sem fogja meg a másik kezét. Az idegenség és a zordság örök törvény lesz. És mégis minden dörögni és dolgozni, futni fog tovább. A Gép zakatol az ugyancsak gépies sorsú csillagok alatt, és az emberek, akik némán őrt állnak e megmérhetetlen gép előtt, mint egy Atlantiszra, úgy fognak visszagondolni arra, hogy valaha szabadok, közlékenyek és könnyedek voltak. Valaha. Mert már most sem azok.”

A kapitalista struktúra racionalizált típusait tehát nem tudta összeegyeztetni humanisztikus, kollektív és erkölcsi igényeivel. Eszméelkedése ezért törvényszerűen a szocializmushoz vezetett. Gaál Gábor hősi múlttal a háta mögött vált a szocialista eszmék publicistájává. 1919-ben az oktatásügyi népbiztosságon dolgozott, majd a Vörös Hadsereg egyik egységének politikai biztosa lett (parancsnoka Lukács György volt), végül pedig a parancsnokképző iskola katonai megbízottjának feladatait látta el. A forradalom bukása után ő is emigrációba ment, Bécs és Berlin után került Kolozsvárra, s itt vált belőle a marxista gondolat felkészült és elkötelezett harcosa. A racionális társadalomvezetés és a humanisztikus fejlődés szintézisének lehetőségét a szocializmusban találta meg. Egy 1928-ban írott cikkében óvatosan fogalmaz ugyan, de félreérthetetlenül: „A racionalizálásnak — írja — persze vannak rossz következményei is, mint például a Verdinglichung veszélye, a lelki s a munkanélküliség veszélye a szociális oldalon. Mert a racionalizálás azonban, hogy mechanizálja, gépesíti, azaz *dologiasítja* a munkaerőt a százszáza-

lékos munkaerő kihasználása által, átmenetileg még munkanélküliséget is teremt, s így tulajdonképpen csak egy oldalon, a termelés tényében javít. Ezért azután jogos az az aggodalom, amely a racionalizálás korszerű folyamatát csak akkor tartja profetikusként jónak, ha egyszerre a nyomában járó szociális problémák megoldására is tekintettel van.” Egy másik cikkében pedig arról beszél, hogy a proletariátus kollektivitása, a szocialista világnézetnek az emberi személyiség felszabadítását célzó erőfeszítései fogják összhangba hozni a ráció és az emberi szolidaritás, a tárgyszerű gondolkodás és a humanizmus követelményeit.

E követelmények összhangjának megteremtése Gaál Gábor műhelyében — többek között — sikerrel járt. Talán éppen ez a szintézis lehet Gaál publicisztikai gondolkodásának legfőbb eredménye. Eredmény, amely egyben hagyományt és örökséget jelent: ráció és humanizmus egységének megteremtése ma is az elvégzendő és sürgető feladatok közé tartozik.

HEGEDŰS ANDRÁS

KEMÉNY GÁBOR, A MŰVELŐDÉSI SZABADSÁG MARXISTA HARCOSA*

Kemény Gábor (1883—1948) szellemi hagyatékának felmérése és népszerűsítése sürgető feladatunkká vált éppen most, amikor a közelmúlt minden jelentős, értékes örökségét számba vesszük, amikor a szocialista eszmeiségű nemzeti öntudat történelmi pilléreit keressük. Kemény Gábor életművének tudatosítása mindenekelőtt önmagunk gazdagítását és egy nagy mulasztásunk jóvátételét jelenti. Halálakor, 1948-ban még méltó értékelést, megérdemelt elismerést kapott pártunk napilapjában Kemény Gábor. „Igazi nevelő és tudós volt, aki sokfelé ágazó munkásságában az őszinte humanizmus és a szocialista társadalom megvalósulásának gondolatát igyekezett kifejezni. A valódi értékeket kereste és tisztelte. A kultúra számára nem a kivételezett társadalmi osztályok, hanem az egész dolgozó emberiség közös kincsét jelentette... Igen széleskörű tudását latin, görög, francia irodalmi és bölcsészeti tanulmányaira építette. Ezeken edződött meg szellemének frissesége, európaisága és az előítéletektől való megszabadulása. Mentés volt társadalmi előítéletektől, tudományosan vizsgálta a társadalom életének törvényszerűségeit, épp ezért kommunista volt. 1920 óta vett részt a munkásmozgalomban, és az ott nyert tapasztalatait, valamint marxista—leninista ismereteit igyekezett érvényesíteni... felfogásában” — olvassuk a *Szabad Nép* emlékező nekrológiájában. 1948-ban még a legnagyobb állami kitüntetés, a Kossuth-díj jutalmazta gazdag életművét. Aztán süket és érthetetlen csöndbe temették, csak azok őrizték emlékét, akik tanúi voltak a Horthy-korszakban világnézeti, politikai indíttatású szellemi csatáinak és akik közvetlen figyelői voltak a felszabadulás után életkorát meghazudtoló lendületes szervező, tudományos és szerkesztői tevékenységének.

Az utóbbi években egyre gyakrabban találkoztunk már a nevével. A Tankönyvkiadó 1966-ban megjelentette *Válogatott pedagógiai művei*-t. Munkásságának azonban a pedagógia kérdéseivel való foglalkozás csak egyik részét alkotta. A Horthy-korszakban munkatársa volt a *Korunk*-nak, a *Gondolat*-nak, a *Népszavá*-nak, a *Szocializmus*-nak, a *Századunk*-nak, a 20-as évek végétől marxista eszmeiségű szociológiai, történelmi, irodalmi, valláskritikai, kultúrpolitikai tanulmányokat jelentetett meg nagy számban. A Horthy-korszakban Bálint György három alkalommal méltatta törekvéseit, műveit. Irodalomtudományunk is kezd ma már felfigyelni rá. Nagy Péter *Szabó Dezső* (1964.) című művében Kemény Gábor szociológiai gondolatait és Szabó Dezsőről szóló megállapításait jelentőségüknek, értéküknek megfelelően említi és elemzi. A *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* kötetben is fel-felbukkan a neve.

A Horthy-korszakban, „az erkölcsi próba”, „az erkölcsi mérgezés” időszakában sokrétű érdeklődés és sokrétű tudományos tevékenység, tág és egyre bővülő szellemi horizont jellemezte Kemény Gábor szemléletét. Mindvégig gazdag szellemi világban mozgott. Már 1914-ben — a polgári radikalizmus felé haladva — így fogalmazta meg élete programját: „A magyar kultúra eszményeit akarjuk szolgálni az általános emberi kultúra kincseinek felhasználásával.” S 1945-ben, „a dolgok új rendje” elérkeztekor — akkor már közel tíz éve marxista eszmeiséggel rendelkezve

* Részletek egy nagyobb tanulmányból